

УДК 347.21

ДАНИЛЕНКО О.В.

ГРОШІ ЯК ОБ'ЄКТ РЕЧОВИХ ПРАВ

Статтю присвячено аналізу грошей як об'єкта речових прав. Охарактеризовано повноваження, що становлять право власності на гроші, на підставі чого визначено їхню специфіку та розкрито особливості регулювання вказаних відносин. Обґрунтовано, що такий різновид речових прав, як право власності, не може поширюватися на гроші у всій своїй повноті та послідовності, що пояснюється особливою юридичною природою грошей як законного платіжного засобу.

Ключові слова: гроші, об'єкт цивільних прав, право власності, об'єкт речових прав.

Стаття посвячена аналізу денег как объекта вещных правоотношений. Проводится характеристика полномочий, составляющих право собственности на деньги, на основании чего раскрываются специфика и особенности регулирования указанных отношений. Обосновано, что такой вид вещных прав, как право собственности, не может распространяться на деньги во всей своей полноте и последовательности, что объясняется особой юридической природой денег как законного платежного средства.

Ключевые слова: деньги, объект гражданских прав, право собственности, объект прав.

The article is devoted to the analysis of money as an object of real rights. Characterized powers that make up the ownership of the money, based on what defines their specifics and peculiarities regulation of these relations. Proved that this kind of real rights as the right of property can not apply for money in all its fullness and consistency, due to the special legal nature of money as legal tender.

Key words: money, object of civil rights, ownership, real rights object.

Постановка й актуальність проблеми. Питання, пов'язані з грошима, є досить глобальними і численними, тому будь-яке дослідження проблематики грошей не може бути вичерпним і містити кінцеву відповідь.

Аналізуючи стан досліджень на сучасному етапі розвитку науки цивільного права, не можна не відзначити, що чимала кількість робіт присвячена проблемам грошового зобов'язання, а гроші, будучи об'єктом цивільних прав, у науковому колі найчастіше розглядаються саме як об'єкт вказаних зобов'язань. Такий стан речей є виправданим, адже грошові зобов'язальні правовідносини опосередковують динаміку грошових відносин, є правовою формою грошового обігу, що є виключно динамічним процесом, пов'язаним із безупинним рухом грошей під час виконання ними своїх функцій.

Разом із тим слід зауважити, що цивільно-правові проблеми грошей як об'єктів неможливо дослідити, уникнувши аналізу права власності, яке для цивілістів є визначальним. Адже припинення грошових зобов'язань виконанням є юридичним фактом виникнення правовідносин, що фіксують статику майнового стану учасників цивільного обороту, тобто правовідносин речових. Таким чином, гроші, ставши складовою частиною майна кредитора щодо припиненого грошового зобов'язання, не можуть не стати об'єктом економічного присвоєння, тобто об'єктом речових прав [1, с. 66]. У зв'язку із цим є актуальним розгляд грошей у сфері речових прав, зокрема як об'єкта права власності.

Стан розробленості проблеми. Серед правників, які торкалися зазначеної тематики у своїх роботах, можна відзначити М.Л. Башкатова [1; 2; 3], О. Латієва [4], С.А. Синіцина [2; 3], В.А. Сиротина [5], К.І. Скловського [6; 15], В.Л. Яроцького [7, с. 380-402]. Однак укавана проблематика недостатньо висвітлена в науковій сфері, адже відсутні як окремі роботи з цього приводу, так і значні фрагменти стосовно грошей як об'єкта речових прав у відповідній юридичній літературі, що зумовлює значущість обраної теми.

Метою статті є з'ясування специфіки речових прав, зокрема права власності на гроші, визначення особливостей регулювання вказаних відносин. Здійснити це видається можливим завдяки аналізу та характеристиці повноважень, що становлять право власності на гроші, що й становитиме дослідницьке завдання нашої наукової роботи.

© ДАНИЛЕНКО О.В. – аспірант кафедри цивільного права № 2 (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

Виклад основного матеріалу. Традиційно право власності визнається найбільш повним (у порівнянні з іншими речовими правами) правом, яке характеризується повним та всебічним пануванням особи над річчю. Це означає, що власник здійснює свої правомочності незалежно від інших осіб й у такому правовому полі, коли не може бути влади над цією ж річчю з боку інших суб'єктів. Право власності у суб'єктивному значенні визначається як закріплені у відповідних нормах права можливості суб'єкта володіти, користуватися і розпоряджатися належним йому майном на свій розсуд у межах, передбачених законом [8, с. 10].

Автором класичної «тріади» повноважень власника є В.Г. Кукольник, який ще в минулому столітті вказував на те, що «право собственности есть право в вещи, из коего следует власть владеть вещью, пользоваться и по произволению располагать ею...» [9, с. 105]. Відзначимо, що підхід, за яким зміст права власності зводиться до єдності трьох повноважень власника, був неодноразово підданий критиці різними авторами різних часових періодів. Наприклад, дореволюційні вчені В.І. Сінайський, Г.Ф. Шершеневич наголошували, що право власності не висчерпується вищезазначеними повноваженнями, а їх втрата для власника не означає втрату права власності [10, с. 206; 11, с. 220-221].

Деякі радянські вчені пропонували інший підхід до визначення права власності, уникаючи посилення на тріаду. Наприклад, А.В. Венедиктов під правом власності розумів право індивіда або колективу використовувати засоби і предмети виробництва своєю владою й у своєму інтересі [12, с. 34]. Однак це поняття не отримало підтримки серед вчених-цивілістів. Зокрема, В.П. Маслов, Д. Єремєєв та інші вчені вважали, що запропоноване А.В. Венедиктовим визначення все-таки не розкриває суті та змісту права власності [8, с. 11]. З огляду на таке зазначене визначення, не отримавши підтримки вчених-цивілістів, залишилося предметом наукових дискусій. Слід наголосити, що серед вітчизняних вчених сучасного періоду також існують спроби визначити право власності без посилання на традиційну тріаду. За висновком О.В. Дзери, право власності – це визначене законом право, яке закріплює абсолютну належність майна особі (власнику) та визначає її права та обов'язки щодо цього майна [13, с. 8].

На основі вищеперерахованого слід констатувати факт того, що наукові пошуки найбільш досконалого визначення права власності продовжуються, а дискусія із цього приводу триває. Очевидно, це пов'язано з тим, що право власності – феномен, що здається одночасно простим і надзвичайно важким, зрозумілим і недосяжним, лінійним і структурованим, скомпільованим і розосередженим, необхідним для його осягнення як такого і навпаки – лише як передумова, інструмент і наслідок дії різних правових механізмів [7, с. 47]. До того ж зміст права власності та склад повноважень зі змінами правової системи піддаються певному розвитку. Передумовою цього є інформаційний та науково-технічний прогрес, поява нових комунікаційних систем, внаслідок чого з'являється дедалі більше нетрадиційних благ, що визнають правопорядком об'єктами права. Разом із тим розв'язання вказаної дослідницької проблеми не є предметом цього дослідження. Слід мати на увазі, що кожне з досліджуваних наукових визначень має певну цінність, однак в межах цієї роботи при характеристиці грошей як об'єкта права власності ми будемо виходити з визначення, що спирається на традиційну «тріаду», як найбільш характерні повноваження власника.

Норми цивільного права України також розкривають зміст суб'єктивного права власності через тріаду класичних повноважень власника: власникові належать права володіння, користування та розпорядження своїм майном (ст. 317 ЦК України) [14]. Тобто відповідно до чинного законодавства власник на свій розсуд володіє, користується та розпоряджається належним йому майном і має право вчиняти будь-які дії, що не суперечать закону.

Традиційно право володіння розуміється як заснована на законі можливість мати в себе певне майно, утримувати його в себе, тобто фактично панувати над майном [7, с. 90]. У науковій сфері володіння пов'язують з фізичним аспектом і пояснюють його як «достатньо тривале, стійке, захищене від стороннього втручання фізичне, реальне панування над річчю» [15, с. 274] або «юридичну забезпечену можливість власника мати майно у своєму віданні, у сфері свого фактичного господарського впливу» [16, с. 637].

Слід зазначити, що, без сумніву, така правомочність стосовно грошових знаків, які, як ми вказували в ранніх роботах, є предметами матеріального світу, є здійсненою. Тому якщо існує право власності на гроші, то правомочність володіння входить до його змісту. Під правом володіння грошима слід розуміти право фактичного, фізичного та господарського панування над банкнотами та монетами, яке полягає у можливості особи мати, утримувати їх у себе. Разом із тим В.А. Белов вказує, що тільки фактичне володіння масою родових речей безумовно її індивідуалізує, тобто перетворює її на об'єкт абсолютного права (права власності) [17]. У такому разі слід мати на увазі, що, лише фактично володіючи грошима як абсолютно однорідним об'єктом, можна мати їх на праві власності. При цьому необхідно зауважити, що з огляду на абсолютну однорідність грошей вони є таким майном, що у вищій мірі неможливо розпізнати [18, с. 140]. Відповідно, фактичне володіння грошима завжди презумується як правомірне. Наприклад, особа А передала особі Б гроші на зберігання, які особа Б незаконно витратила. У такому разі власник грошей може лише відшкодувати завдані йому збитки, разом з тим відшукати самі гроші неможливо, вони втрачені для власника назавжди. Виходячи із за-

значеного, можна припустити, що право володіння на гроші, на відміну від звичайних речей, має не-надійний характер. Очевидно, що втрата фактичного володіння грошей означає для власника і втрату права власності на гроші.

Наступний складник у змісті права власності – це правомочність користування, тобто право на здобуття з речі її корисних властивостей, привласнення плодів та прибутків, що приносяться річчю. Щодо грошей «користування» також має свою специфіку. Як ми вказували вище, споживна цінність грошей виражається їхньою номінальною вартістю і пов'язана з можливістю для осіб в обмін на гроші отримувати будь-які блага, що мають оплатний характер, а не полягає в задоволенні потреб людини за рахунок їх фізичних, хімічних, біологічних та інших властивостей, що характерно для речей. Таким чином, користуватися грошима буквально означає обмінювати їх на інші блага, що приводить до вибуття їх із фактичного володіння особи, тобто втрати у неї права власності на гроші. У літературі зазначається: використання грошей можливе лише в процесі їх відчуження власником, лише в цьому випадку гроші можуть виконати свою функцію засобу обігу [19]. Це приводить до висновку, що здобуття з грошей їхніх корисних властивостей полягає у їх відчуженні або їх витрачання. Отже, користування грошима можливе в процесі їх відчуження, тобто припинення права власності на гроші. Відповідно, вбачається, що здійснення власником правомочності користування щодо грошей означає їх витрачання, тобто відчуження, що відбувається в процесі використання їх як засобу платежу та обігу в цивільному обороті, що приводить до втрати права власності. Тобто правомочність користування стосовно грошей є актом розпорядження ними.

Ще однією правомочністю, що посідає особливе місце серед усіх повноважень власника, є право розпорядження – право власника визначити юридичну долю майна: встановити різні конкретні правовідносини з третіми особами з приводу майна, що йому належить, припинити чи обмежити своє право власності. Завдяки цій правомочності виявляється можливість здійснювати повне юридичне панування над об'єктом. Розпорядження є безспірним повноваженням щодо грошей, що прямо передбачено в нормах закону, які визнають гроші предметом договорів дарування, пожертви, позики тощо.

Однак необхідно зауважити, що здійснення цього повноваження щодо грошей порівняно з речами наділено певними особливостями, що пов'язано з особливостями відчуження грошей, які в цивільному обороті виступають насамперед як платіжний засіб. Ця проблема підлягає більш докладному аналізу в межах окремого дослідження. У межах цієї статті зазначимо лише, що повнота панування особи над грошима як об'єктом права власності у порівнянні з речами вужча. І це пов'язано зі специфікою грошей, що також відрізняє їх від речей, а саме з наявністю в них публічно-правового елемента, що породжує встановлення публічних меж прав власника грошей. Так, держава, не будучи фактичним власником грошей, залишається єдиним суб'єктом, який може здійснити такі юридично важливі дії стосовно грошей та визначати їх долю, які не можуть здійснювати їх власники. Наприклад, держава може змінювати курс валют, вводити в обіг нову грошову одиницю, проводити деномінацію, девальвацію грошей. Разом із тим власник грошових знаків не може повністю самостійно визначати їхню долю та стан, наприклад, заборонено перекарбовувати монети, які перебувають в обігу, перероблювати номінал банкноти, виправляти їх серійний номер. Звичайно такі заходи забезпечуються шляхом владних приписів, однак вони мають безпосередньо цивільно-правові наслідки. Це наштовхує на висновок про те, що гроші, на відміну від речей, є таким об'єктом, який не припускає повного панування над собою лише їх власника і надає йому дещо обмежені можливості розпорядження.

До того ж однією з ознак права власності є його обтяженість, яка означає, що з моменту набуття права власності на майно, власник, незалежно від задоволення чи незадоволення цим майном певних потреб та взаємодії з іншими суб'єктами, наділений законом юридичним обов'язком щодо утримання майна, який виникає та існує в силу самого факту набуття права власності [20, с. 23]. Тобто володіння передбачає для власника тягар утримання майна. Це положення закріплене в ч. 4 ст. 319 ЦК України, у якій вказується, що власність зобов'язує. Разом із тим закон України «Про Національний банк України» визначає порядок заміни зношених і пошкоджених банкнот і монет, зокрема у ст. 38 зазначено, що зношені та пошкоджені грошові знаки України приймаються й обмінюються безоплатно на нові грошові знаки Національним банком та банками України без обмежень щодо сум та строків такої заміни. Таким чином, стосовно грошей тягар утримання покладається не на осіб, які об'єктивно є власниками грошових знаків, а на суб'єкти, визначені законом, що є винятком із загального правила і дає підстави вказувати на відмінність грошей від речей.

Як відомо, для захисту права власності використовується позов про витребування речі власника (віндикаційний позов). Але згідно з чинним законодавством віндикація грошей прямо заборонена законом (ст. 389 ЦК України) [14]. Судова практика також стоїть на тому, що в разі пред'явлення позовів про витребування грошей із чужого незаконного володіння суди обґрунтовано відмовляють в їх задоволенні. Мотивом відмови є той факт, що предметом позову про витребування майна із незаконного чужого володіння може бути індивідуально визначене майно, що існує в натурі на момент подання позову, а майно, яке визначається родовими ознаками, не може бути предметом позову, оскільки грошові суми визначаються родовими ознаками, позов про повернення грошових сум є невіднакційним, а зобов'язально-правовим, у зв'язку з чим правомірний висновок про відмову в позові [21].

Обмеженою щодо грошей є і можливість використання такого способу захисту, як визнання права власності на них. Як зазначається, пред'явлення позову про визнання права власності на грошові кошти можливе лише тоді, коли гроші функціонально належать до складу іншого об'єкта, наприклад спадщини, майна, що є спільною сумісною власністю, а не існують «самі по собі». «Поодинокі плавання» грошових коштів у цивільному обороті виключає можливість застосування даного способу захисту [7, с. 388]. Тобто ми знову нашоувуємося на виняток із загального правила.

Висновки. Спираючись на вищевикладене, ми приходимо до висновку, що такий різновид речових прав, як право власності, що надає власнику найширший спектр повноважень із володіння, користування та розпорядження майном, не може поширюватися на гроші у всій своїй повноті та послідовності. Тут необхідно погодитися з думкою, висловленою К.І. Скловським, про те, що власність на гроші виявляється завжди неповною, недосконалою (хоча право власності – право повне та досконале), а основною відмінністю грошей як об'єкта права є їх непідвладність уповноваженій особі [6, с. 147].

Звичайно, гроші у формі грошових знаків, як і речі, є матеріальними предметами світу, що дає підстави розглядати їх у межах речових правовідносин. Разом із тим речові права на гроші мають певні відхилення від звичайної моделі регулювання вказаних відносин, що пов'язане насамперед із механізмом реалізації повноважень, які становлять право власності. Це пояснюється особливою юридичною природою грошей як законного платіжного засобу.

Безумовно, гроші у формі грошових знаків є об'єктами права власності. Це спонукає застосувати аналогію закону в тих випадках, коли йдеться про приватні права на гроші, та вирішувати спори на базі підходів, які застосовуються для врегулювання відносин щодо речей. Разом із тим під час розгляду правового режиму власності на гроші завжди необхідно зважати на їхню специфічну природу. Гроші навіть у їх матеріальному прояві не є власне речами за своєю правовою природою, відповідно, й розповсюдження правового режиму власності на них не можна назвати повним.

Список використаних джерел:

1. Башкатов М.Л. Деньги в гражданском праве: очерк некоторых проблем теории / М.Л. Башкатов // Актуальные проблемы гражданского права. Сборник статей. – М. : Нора, 2008. – Вып. 12. – С. 56-80.
2. Башкатов М.Л. Проблемы режима денег в области вещных правоотношений. Начало / М.Л. Башкатов, С.А. Сеницын. // Законодательство. – М., 2005. – № 5. – С. 16-23.
3. Башкатов М.Л. Проблемы режима денег в области вещных правоотношений. Окончание / М.Л. Башкатов, С.А. Сеницын // Законодательство. – М., 2005. – № 6. – С. 19-25.
4. Латыев А. Бездокументарные ценные бумаги и деньги как объекты вещных прав / А. Латыев // Российская юстиция. – М., 2004. – № 4. – С. 54-56.
5. Сиротин В.А. Деньги и собственность / В.А. Сиротин // Закон и право. – М. : Юнити-Дана, 2008. – № 1. – С. 29-32.
6. Скловский К.И. Собственность в гражданском праве / К.И. Скловский. – 5-е изд., перераб. – М. : Статут, 2010. – 893 с.
7. Харьковская цивилистическая школа: право собственности : [монография] / под ред. И.В. Спасько-Фатеевой. – Харьков : Право, 2012. – 424 с.
8. Яворська О.С. Правове регулювання відносин власності за цивільним законодавством України: навчальний посібник / О.С. Яворська. – К. : Атіка, 2008. – 256 с.
9. Рубанов А.А. Проблемы совершенствования теоретической модели права собственности / А.А. Рубанов // Развитие советского гражданского права на современном этапе. – М., 1986.
10. Синайский В.И. Русское гражданское право / В.И. Синайский. – М. : Статут, 2002. – 638 с.
11. Шершеневич Г.Ф. Курс гражданского права. Введение. Общая часть. Особенная часть / Г. Ф. Шершеневич. – Тула : Автограф, 2001. – 720 с.
12. Венедиктов А.В. Государственная социалистическая собственность / А.В. Венедиктов. – М.-Л., 1948. – 839 с.
13. Дзера О.В. Развитие права собственности граждан в Украине : [монография] / О.В. Дзера. – К. : Вентури, 1996. – 272 с.
14. Цивільний кодекс України // ВВР України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.
15. Скловский К.И. Собственность в гражданском праве / К.И. Скловский. – 4-е изд., перераб, доп. – М. : Статут, 2008. – 922 с.
16. Дзера О.В. Загальна характеристика права власності / О.В. Дзера // Цивільне право України. Загальна частина : [підручник] / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, Р.А. Майданика. – 3-тє вид, перераб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 976 с.
17. Белов В.А. Смешение вещей / В.А. Белов // ЭЖ-Юрист, 2007. – № 35. – С. 35.
18. Цитович П.П. Деньги в области гражданского права / П.П. Цитович // Антологія української юридичної думки : в 6 т. / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка ; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – К. : Юридична книга, 2002–2004. – Т. 6 : Цивільне право. – 584 с.

19. Новоселова Л.А. Проценты по денежным обязательствам / Л.А. Новоселова. – 2-е изд., исправ. и допол. – М. : Статут, 2003. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ex-jure.ru/law/news.php?newsid=455>.

20. Мандрика Л.М. Право власності політичних партій в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / Л.М. Мандрика ; Національний ун-т внутрішніх справ. –Х, 2005. – 203 с.

21. Постанова ВГСУ від 27 листопада 2007 р. № 25/64/07 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.arbitr.gov.ua/docs/28_1788207.html.

УДК 347.45/.47

КЛЕЙМЕНОВА С.Н.

ПРАВОВЫЕ УСЛУГИ В СИСТЕМЕ ВИДОВ УСЛУГ

В статье рассматриваются вопросы, касающиеся определения понятия «правовых услуг» как гражданско-правовой категории и характерных признаков данного вида услуг. Проанализированы суждения ученых, касающиеся правовой сущности «правовых услуг». Обращается внимание на признаки, присущие всем видам услуг, а также признаки, являющиеся специальными для «правовых услуг».

Ключевые слова: услуги, правовые услуги, признаки услуг, общие и специальные признаки, неовещественность, лично-доверительный характер, гарантированность «правовых услуг».

У статті розглядаються питання, що стосуються визначення поняття «правових послуг» як цивільно-правової категорії й характерних ознак для даного виду послуг. Проаналізовано суждення вчених щодо правової сутності «правових послуг». Звертається увага на ознаки, притаманні всім видам послуг, а також ознаки, які є спеціальними для «правових послуг».

Ключові слова: послуги, правові послуги, ознаки послуг, загальні й специфічні ознаки, нематеріальність, особисто-довірчий характер, гарантованість «правових послуг».

The article deals with the definition of „legal services” as a civil law category and characteristic features for this type of service. Scientists analyzed the judgment concerning the legal nature of „legal services”. Attention paid to features that are common to all types of services, as well as signs that are special for „legal services”.

Key words: services, legal services, features, services, general and specific symptoms, soft characteristics, personally-confidential nature, „legal services” warranty.

Вступление. Необходимость изучения теоретических подходов к определению понятия и признаков «правовых услуг» объясняется тем, что на сегодня этот вид услуг является наиболее востребованным. Правильное понимание правовой сущности данного вида услуг позволит сторонам договорных обязательств по предоставлению правовых услуг правильно строить свои взаимоотношения.

Степень разработанности проблемы. Теоретические вопросы, связанные с определением понятия и признаков «правовых услуг», были предметом научных исследований таких ученых, как И.В. Владимирова, В.Р. Дюкина, Т.И. Ильина, М.В. Кратенко, Л.В. Санникова, Д.И. Степанов, О.М. Щуковская и др.

Постановка задания. Целью настоящей статьи является исследование существующих в науке точек зрения относительно определения понятия и признаков «правовых услуг» как гражданско-правовой категории.

Результаты исследования. В настоящее время оказание правовых услуг является обыденным явлением. Это объясняется тем, что в современном мире граждане и юридические лица, становясь

© КЛЕЙМЕНОВА С.Н. – кандидат юридических наук, доцент, доцент кафедры гражданско-правовых дисциплин (Одесский национальный университет имени И.И. Мечникова)